

FIGYELŐ

Az egyetemeken és főiskolákon folyó filozófiatörténeti oktatás néhány tapasztalata és problémája

SIMONOVITS ISTVÁNNÉ

A marxizmus tudományát 1949 óta oktatjuk egyetemeken és főiskoláinkon. Három alkotórésze közül a filozófia nem kapott olyan helyet az oktatásban, amilyen megillette volna. A marxista filozófia tanítását nem előzte meg a filozófia történetének ismertetése, s így az oktatás ellentétbe került a dialektikus materializmusnak azzal a fontos tanításával, hogy a tudományok mély megértéséhez, alapos elsajátításához szükség van az illető tudomány kialakulásának, történeti fejlődésének a vizsgálatára.

1957 nyarán Párt- és Kormányhatározat intézkedett a marxizmus oktatásáról, és ez módot adott a fent említett hiba kiküszöbölésére. A marxista filozófia oktatására az eddiginél lényegesen nagyobb idő áll rendelkezésre, és ezen belül az egyetemeken és főiskolák jellegének megfelelően hosszabb vagy rövidebb filozófiatörténeti bevezetésre is sor kerül.

Ez a cikk elsősorban azokat a tapasztalatokat és problémákat veti fel, amelyek ott mutatkoznak meg, ahol a filozófiatörténet oktatása önálló tanfolyamon, tehát fél vagy egész éven át történik.

A filozófiatörténet oktatásának célja

A főcél annak az útnak a megmutatása, amelyet az emberi gondolkodás megtett, amíg eljutott a dialektikus materializmus kidolgozásához. Annak a feltárása, hogy ez az út a materialista és az idealista nézetek harcában bontakozik ki, s hogy ez az út nem vezet mindig egyenesen előre, hanem gyakran megtörik, ideig-óráig visszajelé is vezethet.

A filozófia történetének oktatása során igen jó alkalom nyílik annak a bemutatására is, hogy hogyan vetődtek fel az emberi gondolkodásban a léttel, a tudattal, a megismeréssel, az erkölccsel stb. kapcsolatos kérdések, hogy melyek voltak azok a tényezők (az ismeretek fejlettségéből, illetve fejletlenségéből és a társadalmi problémákból fakadva), amelyek elősegítették vagy gátolták ezek helyes megválaszolását.

A marxista filozófia mélyebb, alaposabb, sokoldalúbb megértését és elsajátítását biztosítja, ha ismerjük egyes fontos fogalmak kialakulását, tisztázódásának menetét, s ha látjuk, hogy mi teszi lehetővé a marxista filozófus számára, hogy olyan kérdéseket válaszoljon meg helyesen, amelyekeken évszázadokon keresztül hiába törték a fejüket a legnagyobb elmék. Végig kell követni azt az utat, amely elvezet a marxista filozófiához, hogy magunkénak érezzük, és hogy fegyverként tudjuk felhasználni az ellenséges nézetekkel szembeni harcban.

A filozófiatörténet tanításának igen fontos *világnézeti nevelő* szerepe is van. Az előadásoknak és az azt kiegészítő olvasmányoknak szemléltetni kell azt a harcot, amely évezredek óta folyik a tudományos és vallásos, a haladó és reakciós erők között.

Alaposan kell foglalkozni azzal a küzdelemmel, amely az újkor kezdetén, a természettudományok hatalmas fejlődése idején az egyház és a tudósok közt folyt. Nem elég azt a harcot megmutatni, amelyet nyíltan folytatott az egyház, tekintélyének megóvása érdekében Koppernikusz tanításaival szemben, nem elég Giordano Bruno máglyára vetéséről, az öreg, törekeny testű Galilei meggyöttréséről és megalázásáról beszélni, hanem a rejtettebb, távolabbi összefüggéseket is fel kell tárni. Így nagyon jól illusztr-

rálja a kor tudósainak hangulatát az a levél, amelyet Descartes 1633-ban ír barátjának Mersenne-nek :

„Kerestem Galilei híres könyvét Leydenben és Amszterdamban... Akkor értesültem, hogy már az elmúlt évben megjelent, de Rómában azonnal elégették és Galileire ítéletet mondtak ki. Más bűne nem lehet, mint a Föld mozgására vonatkozó tanítása... Ha az hamis, akkor az én filozófiám alapja is az, mert kölcsönösen feltételezik egymást... Semmi esetre sem akarok kiadni olyan munkát, amivel az Egyház nem ért egyet. — Egy évet várok a kinyomtatásával.”

Azon sem szabad csodálkozni, hogy az időpontot egyre jobban eltolja, s hogy a kézirat később eltűnik, csupán egy rövid kivonat marad fenn belőle.

A világnézeti nevelésben nagy szerepe van a példaképek bemutatásának. Nem elég annak a megmutatása, hogy az egyház milyen eszközökkel küzd a tudományos eredmények elterjesztése ellen, meg kell mutatni az egyházzal szemben bátran fellépő tudósok, filozófusok tevékenységét is. Így példaképpül lehet állítani sok vonatkozásban Spinozát. Levelezéséből megismerhetjük egyéniségét: igen szerény, türelmesen fejt ki érveit azoknak, akik meg akarják ismerkedni az igazsággal, de határozott és kérlelhetetlen azokkal, akikről meggyőződött hogy képmutatók és az igazság elferdítésére, meghamisítására töreksznek. Sem anyagi jólét, sem hírnév nem térítheti le arról az útról, amelyen a tudomány önzetlen műveléséért elindult.

Nagy nevelő hatása van az enciklopédisták tevékenysége bemutatásának is. Diderot harcossága, amelyet semmiféle hatalom, még a börtön sem tud megtörni, munkalendülete, kitartása, sokoldalúsága, csupa olyan jellemvonás, amelyet példaképpül állíthatunk egyetemi ifjúságunk elé. Az a törekvése, hogy a tudományokat demokratizálja, hogy a tudósokat és a munkásokat közel hozza egymáshoz, még ma is, még nálunk is megoldásra váró feladat.

Az egész éves filozófiatörténeti tanfolyam a marxista filozófia történetével is foglalkozik. Itt mód van arra, hogy Marxot, Engelst és Lenint sokoldalúan, az emberiség felszabadításáért vívott harcukban, tanulmányaik közepette, embertársaikkal való kapcsolatukban mutassuk be.

A filozófiatörténet oktatásában igen nagy szerepet kell juttatni az *ateista propagandának* is. Egyetemi ifjúságunk egy része még igen erősen vallásos befolyás alatt áll. Jó, ha megtudják, hogy a materialista görög filozófusok már több mint 2000 évvel ezelőtt megállapították, hogy a vallás a félelem szülötte, hogy nem az isten teremtette az embert, hanem éppen fordítva, az ember teremtette az isten képzetét. Ismertetni kell azokat a tudományos munkákat és azokat a hatékony módszereket, amelyekkel a XVII. és XVIII. század materialista filozófusai mértek döntő csapásokat a vallásra és az egyházra. Lenin figyelmeztetését meg kell fogadni és a legkülönbébb ateista propaganda anyagot kell nyújtjanunk, az élet legkülönbébb területeiről vett tényekkel kell a hallgatókat megismertetnünk, s mindenképpen közelükbe kell férköznünk, hogy felkeltsük érdeklődésüket, hogy felébredszük vallásos szendergésükből.

A filozófiatörténet tanításának az is célja, hogy a hallgatók általános műveltségét emelje, hogy megmutassa az egyes szaktudományok helyét a filozófia és a szaktudományok összességén belül, hogy feltárja a kapcsolatot egy-egy ország gazdasági helyzete, társadalmi viszonyai és az uralkodó ideológiai nézetek között.

A tananyag kiválasztása (tematika, program)

A fent elemzett célkitűzés lényegében meghatározza, hogy a tananyag kiválasztásának milyen szempontok szerint kell történnie. Mégis igen sok nehézséggel találkozunk ezen a területen.

A nehézség első és fő oka, hogy a filozófiatörténet rendszeres marxista feldolgozása nemrég kezdődött meg, sok kérdés még tisztázatlan. Nagy segítséget nyújt a legutóbb megjelent szovjet filozófiatörténet I. és II. kötete. Szigeti Józsefnek a Lenin Intézetben tartott előadásai alapján készült jegyzete, továbbá néhány monográfia, amely már a felszabadulás után marxista szellemben íródott. Ennek ellenére sok még a tisztázatlan kérdés.

Viszonylag a legkialakultabb az 1848-ig terjedő filozófia történetének programja (a Művelődési Minisztérium 1957-ben adta ki), bár itt is bőven találunk sematikus és a való helyzetnek meg nem felelő megállapításokat. Nem helyes, hogy a program Leibniz

filozófiájának tárgyalásánál első helyen a vallásnak és az egyháznak tett engedményeket említi és nem azt, hogy kora természettudományos eredményeit igyekezett filozófiájában általánosítani. Feuerbach, Herzen és a marxizmus klasszikusai nagy elismeréssel nyilatkoznak Leibnizről. Mehring Marxról írt életrajzában materialista-idealista filozófusnak nevezi. Gyakran követünk el olyan hibát, hogy egy-egy filozófus megítélésénél átvesszük az idealista filozófiatörténetesek nézeteit, ahelyett, hogy elolvassunk az illető filozófus eredeti munkáit és olyan monográfiákat, amelyek ha nem is marxista szemléletűek, de óvakodnak a tények tudatos meghamisításától. Leibniz jellemét tekintve messze elmarad például Spinoza mögött, de igen nagy érdeme, hogy szubsztancia elméletét a dinamika tudományára építi fel, hogy a statikus anyagfogalom helyébe az erővel, energiával, mozgással rendelkező anyagot állítja.

Alapos, elmélyült munkával, eredeti művek tanulmányozásával, monográfiák kritikus felhasználásával kell ennek a történeti korszaknak a tematikáját, programját kidolgozni.

A marxista filozófia történetének ismertetése más természetű problémákat vet fel. Elsősorban azt kell eldönteni, hogy a marxista filozófia kialakulását milyen részletesen ismertessük, milyen alapossgal analizáljuk a korai munkáit Marxnak és Engelsnek, annak érdekében, hogy bemutassuk az utat, amelyet az idealista nézetekből a következetes materialista felfogásig megtettek, s hogyan váltak forradalmi demokratákból a tudományos szocializmus megalapítóivá és kérelhetetlen harcosaivá. Másik probléma az, hogy elég-e csak az utat megmutatni, amely elvezette őket a dialektikus és történelmi materializmushoz, és a következő évben tárgyaljuk csak magát a dialektikus materializmust, vagy pedig rövid összefoglalását adjuk már a filozófiatörténeten belül is.

A legproblematikusabb, a legkevésbé tisztázott az 1848 utáni burzsoá filozófia történetének a tárgya. Márpedig ezek a filozófiai irányzatok azok, amelyek korunkban elsősorban hatnak, gyakran éppen az egyes szaktudományokon keresztül. Ezért igen fontos a különböző burzsoá filozófiai irányzatoknak az eddigiénél tudományosabb, alaposabb híralata. Mivel ezek a filozófiai irányzatok igen szétágazóak, de különösen jelentős alkotásokkal nem találkozunk, elsősorban azokkal az irányzatokkal foglalkozunk, amelyek azon a területen, ahol oktatunk, a leginkább hatnak.

A filozófiatörténet programjának kidolgozásánál azt is tekintetbe kell vennünk, hogy olyanokat oktatunk, akiknek nem szaktárgyuk a filozófia. Itt tehát nem az a cél, hogy az egyes filozófusok munkásságát egészében bemutassuk, hogy minden részletre kiterjedő képet adjunk róluk, s ilyen célkitűzést meg sem lehetne valósítani. Ehhez nem áll elég idő rendelkezésre, s a hallgatók felesleges megterhelését jelentené. A filozófia története igen hatalmas területet ölel fel és a tudományokkal foglalkozó emberek számára feltétlenül érdekes. Ezen a hatalmas területen olyan szempontok alapján kell a válogatást elvégezni, hogy az a fentebb tárgyalt célkitűzések megvalósításához vezessen.

Ez a kiválasztás nem végezhető el pusztán elméleti megfontolások alapján. Legalábbis néhány éves tapasztalatra van hozzá szükség, tudatos vizsgálódással egybekötve. Egy ilyen viszonylag véglegesnek vagy kialakultnak tekinthető tematika kidolgozása azonban semmi esetre sem jelentheti azt, hogy ezzel a filozófia történetének oktatását megmerevítjük, és évről évre ugyanazt adjuk elő. Már az a tény, hogy a filozófiatörténeti kutatás számára még számos feltáratlan terület kínálkozik, kötelezi az oktatót, hogy időről időre más kutatási területet válasszon ki magának. Nyilvánvaló, hogy az a terület, amelyen éppen kutatásait végzi, sokkal nagyobb helyet fog nyerni az előadásokban, mint más kérdések, amelyek még nem eléggé tisztáztak előtte. Természetesen ez csak akkor helyes eljárás, ha jól választotta ki kutatásának területét, és fontos kérdésekkel foglalkozik. (Akaratlanul is felmerül bennem annak emléke, hogy amikor a 30-os években matematikai tanulmányaimat végeztem, Fejér Lipót két évenként ugyanazzal a címmel tartotta előadásait. Az egyik téma a Fourier-sorok elmélete volt, olyan terület, ahol Fejér igen jelentőset alkotott. A két különböző évben talán csak az első néhány óra anyaga, bizonyos alapvetés volt hasonló — de az sem teljesen azonos. A következő órák anyaga már nagymértékben eltért, és mindkét alkalommal igen sokat nyújtott, mert igen sok új mondanivalója volt az előadónak. Ezzel szemben egy másik professzorom, több mint harminc évben át szóról szóra ugyanazt az anyagot adta elő, de még a példák és feladatok is többnyire azonosak voltak, amint azt egy véletlenül megőrzött 30 éves jegyzet alapján rendkívül csalódottan állapítottam meg.)

Az előadás csak úgy válik élővé és meggyőzővé, ha nem sablont adunk elő, ha világosan látjuk, hogy melyek az alapvető kérdések, de azokat egyre mélyebben egyre jobban közeledve a lényegtől a mélyebb lényeghez és a még mélyebb lényeghez, ismerjük

meg magunk és ismertetjük meg a hallgatókkal. Régi igazság, hogy igazi pedagógusnak, különösen ha egyetemen ad elő, jó nevelőnek is kell lennie s a tudományt is kell művelnie. 1956 őszén súlyos tapasztalatokat szerezhettünk, hogy mennyi hiányosság volt nevelőmunkánkban. Rá kellett ébrednünk arra, hogy a marxizmus igazságát nem könnyen sajátítják el azok, akik még a múlt rendszer neveltjei, vagy akiket az utóbbiak neveltek. Alapos és kitartó munkára van szükség. Az egyetemeken és főiskolákon csak akkor lehetünk a marxista filozófia jó oktatói, ha bizonyos mértékben művelőivé is válunk ennek a tudománynak.

Az oktatás módszere

A filozófia, és ennek megfelelően története is, nem könnyű tanulmány. Igen nagyfokú absztrakciós képességet kíván meg. Ehhez járul az is, hogy a jelen esetben olyan hallgatókról van szó, akiknek a filozófia nem szaktárgyuk, általában nem is tudnak és akarnak különösen sok időt szánni a nehézségekkel való megbirkózásra. Éppen ezért különös jelentősége van az oktatás módszerének. Itt csak néhány tapasztalatot akarok említeni.

Alapvető módszertani elv, hogy az egyszerűtől a bonyolultig, a könnyebbtől a nehezebbig kell haladni. Erre a filozófiatörténet oktatása igen jó lehetőséget ad, hiszen a gondolkodás történetében is előbb a primitívebb, egyszerűbb kérdések vetődnek fel, ezeket próbálják megválaszolni, és csak azután kerül sor a nehezebb problémák magasabb színvonalú kifejtésére. Bár már a görög filozófiában is merülnek fel bonyolult kérdések (pl. Zonon aporiái), a tapasztalat az, hogy igazán nagy nehézségekbe a klasszikus német filozófia tárgyalásánál ütközünk. Ennek oka többek között az, hogy az ismeretelméleti kérdések dialektikus megválaszolása — azért is, mivel idealista formába, misztikus burokba bújtatva jelenik meg — nehézséget jelent a hétköznapi, a filozófiában nem járatos, gondolkodás számára.

A fontos és nehéz filozófiai kérdéseket jól meg kell alapozni. A filozófia legfontosabb fogalmainak és törvényeinek végig kell kíséreni, amint azok a filozófia történetében megjelennek és átalakulnak. Pl. ha Kantnak a térre és időre vonatkozó elméletét tárgyaljuk, akkor nagy segítséget jelent, ha hivatkozhatunk arra, hogy ez a kérdés az előző filozófusoknál hogyan merült fel. Meg kell mutatni, hogy mi a világnézeti jelentősége annak, hogy elismerjük-e a tér és idő végtelenségét és objektív voltát, vagy pedig nem. Meg kell mutatni, hogy ennek a filozófiai kérdésnek helyes megválaszolásához milyen segítséget adott a klasszikus, newtoni mechanika és milyen segítséget ad az Einstein-féle relativitás-elmélet.

Az előadásoknak rá kell irányítani a figyelmet arra, hogy az idealizmus különböző formái hogyan csapnak át egymásba, mi az, ami végső fokon eldönti, hogy egy filozófus materialista vagy idealista nézeteket vall-e függetlenül attól, hogy ő maga materialista vagy idealista filozófusnak tartja magát. Fel kell tárnunk a régi szemléleti materializmus gyengeségét, következetlenségét. Éles határt kell vonni a metafizikus materializmus és a dialektikus materializmus között. Ki kell mutatni, hogy a legújabbkor idealista filozófusai a materialista filozófiával folytatott harcban mennyire igyekeznek elmosni azt az igen lényeges különbséget, és gyakran a metafizikus és mechanikus materializmus gyengeségeit bírálják, mintha ezt a bírálatot a dialektikus materializmus már nem végezte volna el.

Az idealista filozófiának voltak érdemei a filozófia története folyamán. Meg kell mutatni, hogy a XVIII—XIX. sz.-ban miért az idealista filozófia dolgozta ki a dialektika kérdéseit, és miért fonódott össze a XVIII. sz. materializmusa a metafizikus szemlélettel. Meg kell győződniök a hallgatóknak arról, hogy a jelenkori idealista filozófia ellentétben áll a tudományos felfogással a haladással.

Az összefüggések, a kapcsolatok feltárása is nagyon fontos. Megkönnyíti a filozófiai elméletek megértését, ha megmutatjuk, hogy más-más korban hogyan vetődnek fel azonos problémák, mi az egyes filozófusok nézeteiben az, ami azonos és ami különböző. Igen meggyőző, ha közöljük egyik idealista filozófus bírálatát a másiktól (pl. Hegel hogyan bírálja Kantot). Néha már előre is jelezzük, hogy egy-egy kérdés hogyan fog a későbbiek folyamán sokkal mélyebben felmerülni. (Pl. amikor Hobbes visszatükrözés elméletét ismertetjük, helyes arról beszélni, hogy Marxnál, Leninnél hogyan vetődik fel ez a kérdés.)

A filozófiatörténeti oktatás eredményeiről még korai lenne beszélni. Legalább még egy-két évi tapasztalat kell ahhoz, hogy felmérhessük, mennyivel válhat mélyebbé a marxista filozófia tanítása, ha megelőzi filozófiatörténeti bevezetés, mennyivel ered-

ményesebben dolgozzák fel a hallgatók a marxizmus klasszikusainak munkáit, mint az előző években.

Bizonyos eredmények azonban már most is megmutatkoznak. A hallgatók érdeklődése erősen megnövekedett a filozófia iránt. A marxista filozófia szempontjából legfontosabb kérdéseket megismerték, filozófiai és általános műveltségük gyarapodott.

A filozófiatörténet oktatása nagy haszonnal járt az oktatók számára is. Ennek a tárgynak az előadása komoly erőfeszítést kívánt meg, sokat kellett olvasni és gondolkodni. Ezek a tanulmányok nagy lendületet adnak a dialektikus és történelmi materializmus előadásainak is, konkrétabbá, mélyebbé teszik azokat.

Ahhoz, hogy a marxista filozófiát bevezető filozófiatörténeti oktatás valóban eredményes legyen, egy sor *feladatot* kell még megoldanunk.

A filozófusok munkáinak tanulmányozásával, marxista szempontú bírálatával *fel kell tárni, hogy milyen torzításokat, hamisításokat követett el a burzsoá filozófiatörténeti kutatás az egyes filozófusok értékelésénél.* Fel kell használni ebben a munkában a marxizmus klasszikusainak filozófiatörténeti utalását, és egyes nem marxista, de tudományosságra törekvő filozófiatörténészek munkáit.

Meg kell vizsgálni, hogy az *1848 utáni burzsoá filozófia* milyen területeken és milyen formában hat nálunk. Tanulmányozni kell ezeknek a filozófusoknak legjellemzőbb munkáit, fel kell tárni belső ellentmondásaikat, le kell leplezni tudománytalanságukat.

Hozzá kell látni a *Horthy-korszak* hivatalos filozófiai írásainak bírálatához.

Szorosan *össze kell kapcsolni az oktató és tudományos munkát.* A tudományos kutatómunkának, a könyvkiadásnak figyelembe kell vennie, hogy az egyetemi, főiskolai oktatásnak milyen segítségre van szüksége. Az oktatóknak be kell kapcsolódnok a kutatómunkába, egyrészt mert az előttünk álló nagy feladatok megoldására sok segítő kézre van szükség, másrészt mert az oktató munkájuk mélyebbé és eredményesebbé válik ezáltal.

Fel kell dolgozni az egyes korszakok — a filozófia és a tudományok története szempontjából jelentős korszakok — *gazdasági, politikai és tudománytörténeti kérdéseit,* összefogva az illető tudományok művelőivel.

Az előttünk álló feladatok megoldásának egyik legfontosabb feltétele *eleven és termékeny vitának* a kialakítása a filozófiatörténet művelői és oktatói, továbbá a dialektikus materializmus oktatói és művelői között. Ennek a vitának egyetlen egy éltetője legyen: közös erőfeszítés egy nagy, jelentős és szép feladat megoldására: a marxista filozófia művelésére.